

**İlahə Adil qızı Məcidova³¹
AMERİKA ƏDƏBİ-BƏDİİ FİKRİNDƏ KİÇİK HƏCMLİ NƏSR JANRININ
ETİMOLOGİYASI**

ABŞ ədəbiyyatında özünəməxsus bədii-estetik fenomen olan və ən aktual janrlardan biri hesab olunan kiçik nəsrin yaranması və inkişafı Avropanın poetik ənənəsinə əsaslanır. Novellanın hələ İntibah dövründən gələn tarixi təcrübəsi, mövcud janr qanunları, bütövlükdə Qərb mədəniyyətinə xas estetik meyarlar və ədəbi-fəlsəfi prinsiplər Amerika ədəbiyyatına, həmçinin kiçik nəsr janrına da xas idi. Lakin Amerikanın ictimai fikri, formalaşmaqda olan yeni həyat tərzii və həyat ideali, milli şüurun qaynaqlandığı etnik-mədəni zəminin rəngarəngliyi, gerçəkliyin, hadisələrin fərqliliyi ilə müəyyənləşən orijinal xüsusiyyətlər kiçik nəsr janrının həm genezisində və poetikasında, həm də funksiyalarında təzahür edirdi. Professor Blis Perriyə görə, “hekayə danışmaq ənənəsi ilk insanlar odun ətəfində toplaşanda başlayıb. Komparativ folklor tədqiqatları göstərir ki, kainatı, ətraf aləmi dərk etməyin oxşarlığı, dünyaya baxışın universallığı instinktiv səciyyəyə malik olmuşdur. Buna görə də, biz müasir ədəbiyyatı araşdırarkən şifahi ədəbi ənənələrin izlərini təkzib edə bilmərik. Məsələn C.Çoser və ona bənzər İtalyan ədəblərinin əsərlərində müasir ədəbiyyatdakı orijinallığa, kreativliyə və bu kimi digər ölçü meyarlarına rast gəldiyindən, C.Çoserin öz deyimi ilə “Köhnə olmayan heç bir yenilik yoxdur desək səhv etmiş olmaıq”. [7, s. 302] Kiçik nəsr barədə geniş təhlillərə keçmədən, ilk öncə qeyd etmək lazımdır ki, mədəni, eyni zamanda bədii fenomenlər və onlara verilən adlarla bağlı bir sıra problemlər meydana gəlir ki, bunların bəzilərinə aydınlıq gətirmədən anlayışlara ad verilməsinin məntiqini şərh etmək qeyri-mümkün hesab olunur. Məlumdur ki, heç bir anlayış birdən-birə və gözlənilmədən meydana gəlmir, implisit şəkildə özündən əvvəlki, hətta bu mədəni fenomenə tamamilə zidd istilahlardan və proseslərin içində formalaşır. Digər tərəfdən, bir qayda olaraq anlayış ifadə etdiyi mədəni hadisəyə və prosesə nisbətən daha məhdud səciyyəyə malik olur və onun bütün ziddiyyətlərini, mürəkkəbliyini, rəngarəngliyini, xüsusilə digər mədəni fenomenlərlə əlaqə və münasibətlərini ifadə etmək iqtidarında olmur. Ümumilikdə, kiçik nəsrin keçdiyi tarixi inkişaf mərhələlərinə nəzər saldıqda bu janrın keçmiş və müasir formaları arasında uyğunsuzluğun aradan qaldırılması, janrın genezisi və mahiyyəti barədə dolğun fikir bildirmək üçün ilk öncə “kiçik nəsr nədir?” sualına cavab axtarmaq daha doğru hesab olunur. Kiçik nəsrin tərifii ilə bağlı tez-tez rast gəlinən Şervud Anderson və “Ən yaxşı Amerikan hekayələri” toplusunun müəllifi Edvard Cozef Obrayanın mülahizəsidir: “Kiçik nəsr çox uzun olmayan nəsr nümunəsidir.” [5, s. 2] Bu tərifin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, bu fikrə uyğun olmayan kiçik nümunəsi demək olar ki, yoxdur. Digər tərəfdən isə, bu mülahizə kiçik nəsr janrının mahiyyətini tam şəkildə ifadə etməkdə acizdir. E.C.Obrayanın fikrinə paradoks olaraq təhkiyənin uzunluğu onun dəyərini müəyyənləşdirmək üçün tək meyar ola bilmədi sualına Henri Devid Toronun cavabı məqbul hesab oluna bilər: “Problem hekayənin uzun olması deyil, onu qısaltmaq üçün keçən vaxtın uzun olmasıdır.” [10, s. 172] Tarixi ziddiyyətlərlə dolu olan kiçik həcmli nəsr janrının inkişafına iki əsas xüsusiyyət təsir göstərmişdir. Bir tərəfdən kiçik nəsr ədəbi fəaliyyətin əsas janrı kimi təlqin edilir, digər tərəfdən isə onun ədəbi kanonları pozduğu qeyd edilirdi. Roman janrının texnikasını tədqiq edən Amerikalı nəsr ustası E.A.Po belə qənaətə gəlmişdir ki, “hətta çətin hesab olunan romanların uzunluğu da mahiyyətin aşkar edilməsi baxımından məqsədə uyğun hesab edilmir. Əgər əsər “bir oturuşda” (at one sitting) oxunmursa nə qədər mükəmməl olursa olsun bu onun keyfiyyətini aşağı salır. Diqqətli oxu zamanı dünyəvi maraqlar kitabdan alınan təəssürlərə qarışaraq ya bir-biri ilə birləşir, ya da bir-birini inkar edir. Lakin oxu prosesindəki fasilələr bütünlüyü və mükəmməlliyi dağıtmağa yönəlir. Kiçik nəsdə yazıçı öz məqsədini gerçəkləşdirməkdə azaddır, çünki yorğunluq və fasilələr kimi kənar təsirlər olmadığından oxu prosesindəki qısa müddət ərzində oxucunun ruhu yazıçının idarəsinə tabedir.” [3, s. 4]

Edqar Allan Ponun kiçik nəslə bağlı qeyd etdiyi tərif isə bu janrın konseptualizminin aşkar olunması baxımından daha uyğun hesab olunur: “Möhtərəm bir ədəbi sənətkar fikirlərini öz həyat təcrübələrinə uyğunlaşdırmalıdır; lakin bu diqqətlə düşünlərək mütləq mükəmməllik və sadə təsirlə işlənməlidir; o (sənətkar) daha sonra bu hadisələri həzm-rəbdən keçirir və əsas məqsədini icra etmək üçün bu hadisələri yaradıcılıq dühasına uyğun formada birləşdirir.” [8, s. 31]

E.A.Ponun interpretasiyası müasir kiçik nəsrə son dərəcə uyğun üç nüansı diktə edir: Planlama və sənətkarlıq bacarığını ilkin seksiya kimi qeyd edən yazıçı, daha sonra, bütövlük (və ya tamlıq), qısalıq və təsirlilik kimi prinsipləri vurğulayır. Professor Henri Kenbi “İngilis dilində kiçik nəsr” adlı kitabında qeyd edir ki, “E.A.Po təhkiyədə bütün diqqəti kulmanisiyaya yönəltməklə öz əsərlərində uğur qazanıb, bu səbəbdən də oxucular təhkiyənin yalnız bütöv təsirini görür və hiss edir. Əgər kiçik nəsr yazmaq üçün xüsusi yazı texnikası lazımdırsa E.Po onu artıq kəşf edib.” [1, s. 229] Kiçik nəsr ustası kimi öz bacarığını sübut etmiş E.A.Po həmçinin poetik nümunələr də yazdığından bir çox hallarda şeirlə kiçik nəsr müqayisə etmişdir. Yazıçıya görə, bəzi şeirlər kimi kiçik nəsr nümunələri də qısa və lakonik olmağına

baxmayaraq “ikinci” dəfə oxunmağı tələb edə bilər. Birinci oxu mövzunun, fikrin və təhkiyənin axınına müəyyənləşdirmək üçündürsə, ikincisi mütləq diqqətli oxu olub motiv, məqsəd və mənanı aşkar etməyə xidmət etməlidir.

Kiçik nəsrin “kiçik məkanında” xarakterlərin inkişafı mümkün olmadığı təqdirdə, özünü ifadəsi qüsursuz olmalıdır. Yalnız bir-biri ilə oxşar obrazlar və hadisələr məhdud çərçivəyə yerləşdirilə bilər. Bu səbəbdən bir günə sığa biləcək sadə epizodlar, obrazlar, uyğun hadisələr və ya əhvalatlar kontekstə daha uyğun hesab olunur. Geniş mənzərəli xəyallar silsiləsinə, epizodik əfsanələrə zidd olaraq kiçik həcmli nəsr nümunələri şəxsi təcrübələri və bacarıqları göstərmək, “az sözlə çox şey ifadə edə bilmək” baxımından ən məqsədəuyğun ədəbi forma hesab olunur. Bu baxımdan kiçik nəsr təhkiyənin quruluşunda qısalığın və lakonikliyin qorunması əsas norma hesab olunur. Alan Qardner Loyd Smitə görə “norma olmadan qeyri-adilikləri dərk etmək mümkün deyil”. [4, s. 9] Başqa sözlə, qeyri-adiliyi anlamadan və hiss etmədən normanı yaratmaq mümkün deyil. Kiçik nəsrin əsas prinsipi də məhz bu qeyri-adiliyi bəzən implisit, bəzən isə eksplisit şəkildə anlatmaqdan ibarətdir. Tədqiqatçı K.F. Rouson bu fikrə bir başqa aspektdən yanaşaraq qeyd edir ki, “kanonlaşma təbii olaraq normanın yaradılması prosesidir, çünki o düşüncənin sərhədlərini və standartlarını tələb edir və bu da normaya riayət etməyən yazıçılar üçün ciddi çətinliklər yaradır”. [9, s. 42] Kiçik həcmli nəsr (başqa sözlə hekayə) nağıl arasında iki vacib fərq vardır. Birincisi, mürəkkəblik dərəcəsi ilə əlaqədardır. Nağıl sadə təhkiyədən, əhvalatın başdan sona düz xətlə inkişafından ibarətdir. Hekayə isə daha intellektual və daha düşündürücü təhkiyəvi struktura malikdir. İkinci əsas fərq isə istər nağıl, istərsə də hekayədə təhkiyənin həcmi məsələsi ilə əlaqədardır. Total termin kimi müraciət etsək “kiçik həcmli nəsr” anlayışının daxilində nağıl, qısa hekayə bu kimi həcmi qənaətbəxş hesab olunan ədəbi janrları tapmaq mümkündür. Təhkiyənin həcm baxımından bölgüsünün düzgün aparılması üçün kiçik nəsr və ya hekayə (short story, short fiction), novella və roman (novelette) invariantları məqsədəuyğun hesab olunur. [2, s. 7] Müasir kiçik nəsr nədir? sualına “qısa, yazıçının şəxsi mülahizələrinə əsaslanan hadisənin və ya xarakterin real təcəssümünün cəlbedici və anlaşılıqlı nəql olunması” fikri ən uyğun cavab hesab olunsada, ədəbi sferada kiçik nəsrin bitdiyi novellanın başladığı yeri müəyyənləşdirmək olduqca mürəkkəbdir. Məsələn, rus yazıçısı L.Tolstoyun “İvan İliçin ölümü” əsəri həm kiçik nəsr kimi, həm də novella kimi qəbul edilə bilər. Çağdaş Amerika ədəbiyyatında kiçik nəsr ustası sayılan C.K. Outsun fikrincə, “qısa hekayə fantaziyanın yayılmasını yox, bir nöqtəyə fokuslanmağı təmsil edir.” [10, s. 173] Başqa sözlə desək, kiçik nəsrə hadisələrin bir-biri ilə əlaqələndirilməsi yox, hadisələr vasitəsilə mənanın və poetikliyin qüvvətləndirilməsi əsas hesab olunur. Kiçik nəsrin statik süjeti obrazların düşüncə dinamikası ilə vəhdət təşkil etməlidir. Zaman axınının dəyişiminə məruz qalaraq müxtəlif təsirlərlə üzləşməyinə baxmayaraq kiçik nəsr janrı ədəbi kanonda öz statusunu sabitləşdirə bilmişdir. Təxminən yüz il əvvəl tənqidi müqavimətlə qarşılaşan kiçik nəsr yazarları janrı ədəbi standartlara uyğun olaraq bir qədər dəyişməyə müvəffəq olmuşlar. E.Ponun nəzəriyyəsiəndən əldə edilən müvəffəqiyyət, qısa hekayənin müəyyən bir ədəbi növ olaraq qəbul edilməsinə gətirib çıxartdı və eyni zamanda, onun komponentlərinin müəyyənləşdirilməsi O. Henri kimi məşhur yazıçılar tərəfindən işlənən bir formaya çevrilməsinə səbəb oldu. Ötən əsrin kritikasından fərqli olaraq müasir dövrdə romanın, dramın və poeziyanın kölgəsində öz mövcudluğunu davam etdirən kiçik nəsr janrının renesans yaşayacağı fikri aktualdır. 1989-cu ildə yazdığı antologiyanın ön sözündə tənqidçi Patrisia Hampl qeyd edir ki, “ədəbiyyat zamanın tələbinə uyğun növləri və janrları seçir. Bizim dövrümüz kiçik nəsrə önəm verir və onun möhtəşəm formada təkmilləşəcəyinə inanır. Günümüzün kiçik nəsr qısa olsa da, bəsit olmayan ədəbi janrdır.” [6, s. 7] Bu janrın mahiyyətinin müəyyən edilməsində bir çox hekayələr müəllifi olan Tobias Vulfun da fikrinə müraciət etmək məqsədəuyğun hesab olunur. T.Vulf müsahibələrinin birində qeyd etmişdir ki, “hər zaman məndən niyə çox insanın hekayə oxumadığını soruşurlar. Biz zamanın qarışıqlığı içərisində yaşayırıq. Bu (kiçik nəsr) bizim mədəniyyətimizə ən uyğun məntiqli ədəbi forma hesab oluna bilər. Mən düşünürəm ki, bunun səbəbi insanların şeir oxumamasının səbəbi ilə eynidir. Çünki kiçik nəsr nümunəsi “tələbkardır”. Kiçik nəsrin labirint dünyasında sən ipucları, çıxış yolları tapmağa məhkumsan. Ən yaxşı kiçik həcmli nəsr nümunələri roman kimi qurulmadığından insan bu “yoruculuqdan” qaçmağı üstün tutur. Kiçik nəsr nümunələrinin sonluğu aydın deyil; onlar sizə hər şeyi demir, sizi eyhamlarla təhkiyəni qurmağa və anlamağa sövq edir”. [11]

T.Vulfun fikrini əsas götürərək deyə bilərik ki, bu janrda yazılan əsərlərin sonluğunun dolğun olub-olmaması mühüm əhəmiyyət kəsb etmir. Çağdaş hekayələrin çoxunda sonluq adətən obrazların şüurunda yox, oxucunun şüurunda əks olunur. K.E. Porterin “O”, P.Boulzun “Uzaq epizod”, R.Bredberinin “Xəfif yağışlar yağacaq”, T.Vulfun “Qarda ovçular” kimi hekayələri daha çox oxucu təxəyyülündə sonlandırıla biləcək və oxucunun dünyaya baxışını dəyişə biləcək əsərlər hesab olunur. Müasir kiçik nəsr XIX əsrdə hekayə janrına yeni ədəbi formanın biçilməsi ilə meydana çıxmışdır. Edqar Allan Ponun gerçəkliyin bütünləşdirilməsi ideyasından təsirlənərək yeknəsək olmayan formaya əsaslanan bu estetik ədəbi forma daha sonra H.Melvil, N.Hotorn və H.Ceyms tərəfindən məniməsənilərək Frank O’Connor və bu kimi yazıçılar tərəfindən “Amerikan incəsənətində ədəbi formaya” çevrilir. Edqar Allan Ponun kiçik nəsrə bağlı empirik təhlilləri bir əsr kimi böyük zaman çərçivəsində atadan (E.A.Po, N.Hotorn, V.İrving, A.Çexov, G.Mopassan) oğula (E.Heminquey, C.Konrad, U.Folkner, D.Lorens, O.Henri, C.Coys)

vərəsəlik prinsipi ilə keçərək çağdaş dövrə gəlib çatmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

Canby Henry Seidel – The short story in English, New York, Henry Holt and Company, 1909, 407p.

- <https://archive.org/details/shortstoryineng00canbgoog/page/n226>

Curtler G.C. -The contemporary American short story (a study of “The Best American short stories”, 1950-1959), M.A. Thesis, University of Richmond, Virginia, 1960, p.84

Lawrence James Cooper - A Theory of the Short Story, The North American Review, Vol. 205, No. 735 (Feb., 1917), p. 274-286

Lloyd-Smith, Allan Gardner. Uncanny American Fiction: Medusa’s Face. New York: St Martin’s Press, 1989, p.186

Martha Foley The Best American Short Stories, Boston, 1952, p.314

Patricia Hampl - Anthology of Short Fiction, The Houghton Mifflin, 1st edition, 1989, p. 1287

Perry Bliss – A Study of Prose Fiction, Echo Library, 2008, 431p., s.302

<https://archive.org/details/astudypoetry03perrgoog/page/n10>

Poe E.A. – Hawthorne’s Tales, New York, 1914, Vol VII, p. 154

Rawson, K.F. “Queering Feminist Rhetorical Canonization.” Rhetorica in Motion: Feminist Rhetorical Methods and Methodologies. Ed. Eileen Schell and K. J. Rawson. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010. p. 39 – 52

Rüstəmov Q. Ədəbiyyatsız dünya. Dünya ədəbiyyatından seçmə esselər. Bakı 2017, s. 295

Tobias W. The Salon Interview. <http://www.salon.com/dec96/interview2961216.html>

Açar sözlər: kiçik nəsr, konseptualizm, təhkiyyə quruluşu

Key words: short story, conceptualism, narrative structure

Ключевые слова: малая проза, концептуализм, структура повествования

Summary

The etymology of the genre of short story in the literary and artistic ideas of America

A short story is a piece of prose fiction that typically can be read in one sitting and focuses on a self-contained incident. Short stories have deep roots and the power of short fiction has been recognized in modern society for hundreds of years. The genre of a short story was neglected until the second half of the 19th century. The article is devoted to the etymology of the genre of short story in American literature. There were given some important and useful ideas of outstanding critics and writers.

Резюме

Этимология жанра рассказа в литературных и художественных идеях Америки

Короткая история - это прозаическая беллетристика, которую обычно можно прочитать за один присест, и она фокусируется на отдельном инциденте. Короткие рассказы имеют глубокие корни, и сила короткой беллетристики была признана в современном обществе на протяжении сотен лет. Жанр рассказа игнорировался до второй половины XIX века. Статья посвящена этимологии жанра рассказа в американской литературе. Были даны важные и полезные идеи выдающихся критиков и писателей.

Rəyçi: fil.e.d., prof. A.Z. Sabitova